
GO‘ZAL MATYOQUBOVA,
O‘zR FA Alisher Navoiy nomidagi
Davlat adabiyot muzeyi tayanch doktoranti

RAUF PARFI SHE‘RIYATIDA INKOR VA RAD ETISH

Annotatsiya: Ushbu maqolada shoir she‘riyatida inkor va iqrordosh tushunchalarining talqini nimadardan iborat ekanligiga alohida to‘xtalgan. Shoirning tuzum talabi bilan yozilgan she‘rlari va ularning keyingi yillardagi nashrida kiritilgan ma‘no o‘zgarishlari haqida atroflicha to‘xtalgan.

Kalit so‘zlar: she‘r, inkor, rad, tuzum, shoir, tuyg‘u, kechinma, jamiyat.

Аннотация: Данная статья посвящена трактовке понятий отречения и исповеди в поэзии поэта. Детализируются стихи поэта, написанные по требованию режима, и смысловые изменения, внесенные в их издание в последующие годы.

Ключевые слова: стихотворение, отрицание, неприятие, система, поэт, чувство, опыт, общество.

Annotation: This article focuses on the interpretation of the concepts of denial and confession in the poet's poetry. The poet's poems written at the request of the regime and the changes in meaning introduced in their publication in the following years are detailed.

Key words: poem, denial, rejection, system, poet, feeling, experience, society.

She‘r inson tuyg‘ularining tarixidir. Biroq u tuyg‘uning o‘zidagina kamol topadigan badiiy mahsulot emas. She‘r uchun estetik tamoyillar har qanday zamonda, har qanday holatda muhim hisoblangan. Badiiy ma‘no tovlanishlari, kayfiyat dahliligi, holatlar harakati, bir ichki nigoh orqali ko‘rilgan go‘zallikning ifsho etilishi, obrazlar dinamikasi va tashbehlarning qalbdagi aks-sado berishi – bularning har biri zehniyatimizni axloqiy tamoyillardan ko‘ra ildamroq egallab oladi. Deylik, shoir “Avval xayol eding, bir xayol, xolos” der ekan, axloqiy tamoyillardan burun u shuurimizga go‘zallik tushunchasini eltadi. She‘rning “Kimga?”, “Nimaga?”, “Qayerda?”, “Qachon?” kabi savollariga tutilmay turib, undan ruhiyatimizga oqib kiradigan go‘zallik epkini, nafasat shitiri, kayfiyat yuqtirish hodisasi birlamchi fazilati ekanligini anglaymiz.

Shunday ekan, she‘rga bugun axloq kodeksi normalaridan turib munosabatda bo‘lish haqida biroz o‘ylab ko‘rishga to‘g‘ri keladi. Chunki hislarimizni go‘zalikka, nafasatga, ozodlikka, nazokatga boshlayotgan har qanday she‘r bir vaqtning o‘zida ham estetik, ham axloqiy tushunchalarni o‘z ichiga oladi. Shu uchun ham shoirning she‘rdagi inkori iqrordosh, rad etishi bog‘lanish, ishtibohi ishonch o‘rinda kelishi mumkin.

“O‘zbek tilining izohli lug‘ati”da “inkor” so‘ziga shunday izoh berilgan: INKOR [a. jliil – rad etish, tan olmaslik, qabul qilmaslik] Tan olmaslik, qabul yoki tasdiq etmaslik; rad.

Demak, inkor, tan olmaslik, rad etishlikning bugungi o‘zbek she‘riyatida ko‘rinishi qanday? She‘riyatimiz bugun kimni, nimani yoki qanday qarashlarni inkor etmoqda, rad etmoqda?

Biz Jadidlar davri adabiyotini kuzatar ekanmiz, ko‘proq tuzumni, davrni, zulmni rad etish ruhi

ustuvorlik qilganini ko‘ramiz. Cho‘lpon, Fitrat, Abdulla Qodiriy (Ahvolimiz) she‘rlarida uchratish mumkin. Bu Abdulla Oripov, Erkin Vohidov she‘rlarida esa nolish va hasratga aylanadi.

Bu jihatni Rauf Parfi she‘riyati timsolida ko‘rib chiqmoqchimiz. Rauf Parfi she‘riyatida rad va inkor etish bo‘rtib ko‘zga tashlanadi. Bu rad etish Nitsshening “Tangri o‘ldi, uni biz o‘ldirdik” kabi psixologik hujumidan farqlidir. Shoirning nigilistik ko‘zoynagi ko‘proq o‘z-o‘zini rad etish orqali ko‘zga tashlanadi. Ya‘ni shoirning inkorlari, radlari quyidagi ko‘rinishlarda ko‘zga tashlanadi:

1. O‘z-o‘zini, o‘zining tuyg‘ularini, kechinmalar zalvorini, ruhoniyl kengliklarini rad etish;
2. Jamiyat zo‘ravonliklarini, zulmni rad etish (nolish emas);
3. Ulug‘ tushunchalarni rad etish, qoliplarni sindirish, irratsional g‘oyalarni ilgari surish.

Rauf Parfi she‘riyati o‘ziga xos ruhiyat kartinasi hisoblanadi. Avvalo, rad etish va inkor etish ba‘zi bir shoirlar uchun tezroq tanilish, ko‘zga tashlanish va buyuklik pillapoyasida odimlashning o‘ziga xos dastxati bo‘lib xizmat qilgan bo‘lishi mumkin. Chunki Allohni, yaratgan zotni madh etmay, sevmay inkor etish xatarli ommaboplikdir. Biroq Rauf Parfi she‘riyatida bu kabi maqsadli inkor va maqsadli rad etish ko‘rinmaydi. Aksincha Rauf Parfida yuqorida keltirganimiz kabi inkor-iqroga, rad-iymonga, gumon-ishonchga aylanadi.

1. O‘z-o‘zini, o‘zining tuyg‘ularini, kechinmalar zalvorini, ruhoniyl kengliklarini rad etish;

Rauf Parfining ruhiy bosim, tuyg‘ular, kechinmalar ta‘sirida o‘zini, yuragini, o‘zining ruhiy idrokini inkor etish hissi tez-tez ko‘zga tashlanadi. Shoirning shunday she‘rlaridan biri “Bugun mening yuragim bo‘m-bo‘sh” she‘ri:

*Bugun mening yuragim bo‘m-bo‘sh,
Na vidosi, na-da tilagi.
Hech bir narsa jalb etmas uni,
Bu kun bo‘m-bo‘sh mening yuragim.*

*Holbuki men ohang istardim,
Musiqi edi-ku har yaproq
She‘r hajrida yonardim kecha,
Bu kun biror qofiya ham yo‘q.*

Shoirning ishq-muhabbat, sog‘inch, ayriliq kabi tuyg‘ular haqida yozgan she‘rlarida bu kabi holatlarga ko‘p duch kelinadi. Ya‘ni goh o‘zini, goh kechinmalarini inkor etadi. Aslida ishqiy mavzudagi she‘rlaridagi har bitta inkor, shoirning ilohiy iqroridir.

Yoki shoirning mashhur “Laylo” she‘rida ham shu kabi kechinmani kuzatsa bo‘ladi. “Laylo, Laylo sening qoshingda, Yaproq kabi ko‘rdim o‘zimni”. Bu ijodkor(lar)da kechadigan surunkali tuyg‘u, surunkali kechinmadir: o‘zidagi bori ichki potentsiyani, ruhoniyl qudratni rad etish, o‘zidagi ojiz va zaif lirik qahramonga bosh urib borish.

2. Jamiyat zo‘ravonliklarini, zulmni rad etish (nolish emas);

Shoir she‘rlarida aynan mana shu jihatni dalillaydigan she‘rlar ko‘pchilikni tashkil etadi. To‘g‘ri Shoirning sobiq sho‘ro tuzumi davrida “Lenin”, “Lenin maqbarasiga gulchambar”, “Aleksandr Ulyanov” kabi she‘rlari bor. Masalan, Lenin she‘rini olaylik. She‘r bir qarashda yasama dahoga bag‘ishlangandek taassurot qoldiradi. Biroq she‘rning tagzamirida kinoya, kesatiq, rad yotibdi. Masalan, she‘r “Kibernetika, miya – qora quti” deb boshalandi.

“Kibernetika” yunonchadan tarjima qilinganda “boshqarish san‘ati” degan ma‘noni anglatadi. Biroq, nega she‘r miyani qora qutiga mengzashdan boshlandi, degan fikr o‘tadi. Bu qora quti oldamzotning boshiga juda ko‘p qora kunlarni solganligi she‘rning dastlabki ikki qatorida aytib

o'tilgandek. "Quyosh nuri", "Erkin-erkin uchgan qushlar", "Yulduzlar – hayotni imlagan" kabi satrlarning har biri insoniyatning yaqin o'tmishidagi mudhish kunlaridan hikoya qilayotgani ko'rinadi. Aslida, mana shu she'rning o'zi Lenin tuzgan qonxo'r jamiyatni alqash emas, uni keskin inkor etishdir. Inson boshidan kechirib kelayotgan sistematik anduhning, tizimga solib bo'lmaz inkori bor edi bu she'rda. Ushbu she'rning sarlavhasi bilan qo'shib hisoblaganda 8 marta "Lenin" so'zi ishlatilgan, biroq bu so'zlarni she'rdan umuman olib tashlash yoki tahrir qilish she'rning mazmun-mohiyatiga ta'sir etmaydi. Bu she'r insoniyat hayotining qop-qora xaritasi bo'lib qolaveradi.

Bu, tushunarli. Mamlakatimiz ahli qullikda kechirgan kunlari haqidagi mungli bir she'r. Biroq shoirning mustaqillikka erishganimizdan keyingi yillarda yozilgan she'rlarida jamiyatda yuz berayotgan zulm-u zo'ravonliklarni, qalloblik va riyozatni fosh etish asnosida inkor she'rlarini uchratamiz. "Qora devor" she'rining o'zi nafaqat 1997-yillarni, balki undan keyingi bir necha yilliklarning mahzun va qayg'uli kayfiyatini belgilaydi.

Qora devor – bu zulmga botgan jamiyat, ishlamayotgan qonunlar, razolat, zalolat, qabohat olamining odamlari haqidagi marsiyadir bu she'r. Davr marsiyasidir. Shoirning yig'layotgan yuragining, bo'g'riqqan vijdonining, so'yilgan tuyg'ularining sasi bor she'rda. Sirti oqlangan-u aslida ichi-qop-qora bu devorning ortida insoniyat botib qolgan botqoqning chirkin qiyofasi chizib berilgan:

*Ey voh, Qora devor sirti oqlangan,
Bo'ynimga chirmashgan iblisni quvdim,
Kavsar chashmasida ming yil poklangan
Tosh bilan qadimiy tanimni yuvdim.*

.....
*Ko'zimning jarida ul Qora devor,
U taraf qorong'u, hech narsa yo'qdir.
U taraf zahardir, xanjardir, o'qdir.
Kecha yo'q. Bu kun yo'q. Erta yo'q. Siz bor.*

Ha, odamzotning qalbiga, xilqatiga singgib ketgan, biroq tosh bilan yuvsa-da ketgan jihatlarining o'kirik kartinasi bor. Jamiyat va insoniyat juftligini shoir bir-biridan ayirmagan holda manzara yaratadi. Biroq she'r oxiri Yorining tobutini quchib yig'layotgan ayol tasviri bilan yakunlanadi. Bu she'rning yakuni muhabbat dunyoni qutqarishiga, qora dunyoni oqlashiga bir tamsildir.

Bundan tashqari Rauf Parfining "Abdulla Qodiriy g'azaliga muxammas", "Abdulhamid Cho'lponga muxammas", "Usmon Nosirga muxammas", "Siyovush", "Tavba" kabi she'rlarning har birida shoirning qalami o'zi yashagan muhitning, tuzumning qiyofasini chizgan. Shoir she'rlaridagi inkor shunchaki inkor yoki nolish bo'lib qolmasdan isyonga, ruhoniyl inqilobga aylanadi.

To'g'ri, Rauf Parfining "Og'riq" she'rida "Yurak deb atalgan og'riq bu – najot, Ko'krak qafasimiz najot qal'asi" kabi she'rlarida shirkning, rad etishning, inkorning sinonimini ko'rgandek bo'lamiz. Axir bizning Najot qalamiz marhamati va muruvvati keng Allohning dargohi emasmi, degan o'y keladi mo'min-musulmon kishining xayoliga.

Shuningdek, shoirning "She'riyat" deb nomlangan she'rida bu hol, bu kayfiyat takrorlanadi, qaytalanadi. Ushbu qo'lyozma haqida №39 arxiv materialida quyidagicha ma'lumot berilgan: "She'riyat!", she'r. Ushbu she'rda she'riyatning paydo bo'lishi, uni taniganning qo'llariga darmon, ko'zlariga nur berganini, uni hayotbaxsh suvda, uchar shamolda, issiq tuproqda bor ekanligi haqida so'z yuritiladi.

Hujjat 20,5 x 29sm. formatli qog'ozga ko'k siyohda yozilgan. She'r matniga tuzatishlar kiri-

tilgan. Varaqning yuqori o'ng burchagida "9,10" raqamlari ko'rsatilgan. Shu joyda Asqad Muxtorning "Seni tanimagan sho'rliklar ayanch" she'riy parchasi keltirilgan. Quyisida "Zarb! Hay-qirar san'atkor! R.Rojdestvenskiy" deb berilgan. Ammo ustidan chiziq tortib o'chirilgan. She'r tugagach, chiziqchali belgi qo'yilgan. Saqlanishi yaxshi."

She'ring qo'lyozma varianti shunday:

SHE'RIYAT

*Seni tanimagan sho'rliklar ayanch.
Asqad Muxtor*

*Eng avval, Odam Ato, Momo Havodan oldin
horg'in kishilarning ruhida bo'lding bunyod, bunyod bo'lding
Yer va Dunyo atalgan Yurtda.
Sen bor eding hayotbaxsh suvda,
uchar shamolda, issiq tuproqda,
sen bor eding Prometey keltirmagan o'tda.
Keyin davrlar, asrlar.
Atom asri keyin...
Dunyoni qayta qurmoq,
ishonchga ishontirmoq mumkin bo'lmasdi seni bilmasdan.
Seni taniganning
qo'llariga darmon berding, ko'zlariga nur.
Bosh otganda ulug'jangda o'limga mag'rur –
o'limi go'zal edi seni taniganning.
O'lim — mangu yashamak kabi tuyuldi u dam...
Lekin yoqa yirtidi, seni unutdi, talvasada baqirdi,
Seni tanimasdan uvol o'tdi olamdan.
O'zi tanho qolib ketdi
quzg'unlarga shirin yemak bo'lib bir burda.
Shu oddiy suv mavjida,
zarrin yaproqlarning ko'ksida Navoiy tug'ilar,
suronlarda Nozimning ovozi.
Gardandan girdob kabi quyular – Elyuar,
vujudimning har bir hujayrasida
so'zlarning sodiq qo'shini –
Tinchlik,
Vladi-Mir,
Jahonni egalla qo'shig'i
Yo'q, hali yo'q.
Mayakovskiy ekvator bo'ylab sening yuragingdan otilgan o'q.
Yuksak orzulari bordir shoirning,
shoirlarda bo'lar faqat ezgu niyat.
Qalam – qalam emas,
bongga zarb ila urilguvchi cho'qmor,
undan taralguvchi sado va aks sado sen, She'riyat.
Zarb!
Oq qog'oz uzra,*

Go'yo yorug' jahon uzra urilar qalam!

Zarb!

Cherkovlar, masjidlar titrar

Juda yomon, juda yomon ollohiga ham.

Zarb!!!

Qasrlar, taxtlar yovuzliklar shaklida yiqildi...

Shoir kuldi,

Allohni tan olmagan Kommunistik bashariyat

Tanib oldi ilohiy deb seni, She'riyat.

Shoirning Alisher Navoiy nomidagi Davlat Adabiyot muzeyida 39 raqam ostida saqlanayotgan Shoir qo'lyozmasida ushbu she'r aynan shu tarzda yozib qoldirilgan.

She'r oxirida tuzum ustidan o'tkir kinoya aks etgan bo'lsa ham, she'rda "Cherkovlar, masjidlar titrar, Juda yomon, juda yomon ollohiga ham." degan satrlar borki, bular ochiq rad etishdir, inkordir. Ushbu she'r shoirning 1986-yilda G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyotida chop etilgan "Sabr daraxti" kitobida ham aynan arxivdagi ko'rinishda chop etilgan. Biroq 2013-yilda "Sharq" nashriyotida chop etilgan "Turkiston ruhi" va 2022-yilda "Muharrir" nashriyotida chop etilgan "Saylanma"ning 1-jildida boshqa-boshqa ko'rinishda ushbu she'r o'zgarishlarga yuz tutgan.

Qo'lyozmadagi "Tinchlik, Vladi-Mir, Jahonni egalla qo'shig'i" satri, "Turkiston ruhi" kitobida:

"Turkiston, Turkiston, Turkiston...

Turkiyning dunyoviy qo'shig'i" tarzida o'zgartirilgan. Shuningdek,

"Yo'q, hali yo'q. Shoir ekvator bo'ylab sening yuragingdan otilgan o'q." qatoridagi Shoir so'zi o'rniga asllyatda "Mayakovskiy" so'zi qo'llangan.

Qo'lyozma nusxadagi "Zarb! Cherkovlar, masjidlar titrar, juda yomon, juda yomon ollohiga ham. "Satri esa "Turkiston ruhi" kitobidan tag-tomiri bilan olib tashlangan. 2013-yilda "Muharrir" nashriyotida chop etilgan "Sakina" kitobida va "Saylanma"ning 1-jildida esa "Zarb! Titrar jahon juda yomon, Yer titrar, ona yer titrar" tarzida tahrir qilingan. She'rdagi ushbu o'zgarishlar Shoirning o'zi tomonidan kiritilgan deb faraz qilish mumkin. Biroq "Sharq" nashriyotida chop etilgan ko'rinishida sassiz-samansiz she'r satrlarining olib tashlanishi biroz mulohaza va mubohasaga chorlaydi.

Yuqoridagi o'zgarishlarni kuzatgan holda qo'lyozmani quyidagicha tasniflash mumkin bo'ladi:

a) Ma'noga ta'sir qilmagan o'zgartishlar: "Zarb! Titrar jahon juda yomon, Yer titrar, ona yer titrar", "Turkiston, Turkiston, Turkiston... Turkiyning dunyoviy qo'shig'i."

b) She'r shakliga ta'sir qilgan o'zgartishlar: "Shoir ekvator bo'ylab sening yuragingdan otilgan o'q."

d) Tushirib qoldirilgan satrlar: "Zarb! Cherkovlar, masjidlar titrar, Juda yomon, juda yomon ollohiga ham." ("Turkiston ruhi" kitobida)

Ushbu she'rning qo'lyozma nusxada va shoir o'limidan keyin chiqqan kitoblarda turlicha ko'rinishlarda chop etilishi aslida she'rning na badiiyatiga, na vazniga, na mazmuniga u qadar qat'iq ta'sir etmagan. Aslida, Rauf Parfining boshqa she'rlarida satr emas, bitta so'zni ham o'rnidan qimirlatib bo'lmaydi. Biroq bu she'rdagi tuzum va davr talabi bilan yozilgan satrlarga ko'rinyaptiki, o'zgartishlar na ma'noga, na badiiyatga dahl qilgan emas.

"Biz suv uzra turgan kosaga o'xshaymiz. Kosaning suv ustida oqishi o'z ixtiyori bilan emas, balki suvning irodasi va hukmi iladir. Bu umuman shundoqdir. Biroq ba'zilar suv ustida ekan-

ligini biladi, ba'zilar bilmaydi. Hech shubha yo'qki, barcha kosalar Ollohning qudrati va suvi uzradir". – deydi Jaloliddin Rumiy. Anglashilayaptiki, Rauf Parfining Adabiyot olamidagi yaratqilari kosaning suv ustida oqishi monand beixtiyordir, g'ayb olamiga xosdir. Biroq ulardagi tahrir holatlarini "suv uzra turgan kosa"ga mengzay olmaymiz. Ular turfa vaziyat va holatlarda kiritilgan tahrirlardir.

Biroq bu she'rlarni o'qigan kitobxonni she'rlar kosa monand yana suv ustida oqizadi va bu jarayonda turfa manzaralarni yashab o'tishga chog'laydi.

Biz bugun zamonaviy she'riyatning ba'zi namoyandalari ijodida ochiqchasiga yaratganni inkor qilish, rad etish, shirk keltirish kabi g'oyalarni ko'rar ekanmiz, Rauf Parfini Xudosiz bir jamiyatda yashay turib ham har bir she'rining ekvator chizig'i Allohga munajatdan iborat ekanligiga amin bo'lamiz. Shoir she'rlaridagi "munojot"lar esa alohida bir mavzudir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. *"O'zbek tilining izohli lug'ati". – Toshkent: "O'zbekiston milliy entsiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2006.*
2. *Rauf Parfi "Sabr daraxti" kitobi. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1986.*
3. *Rauf Parfi "Sakina" kitob. – Toshkent: "Muharrir" nashriyoti, 2013.*
4. *Rauf Parfi, "Saylanma". – Toshkent: "Muharrir" nashriyoti, 2022.*
5. *Rauf Parfi "Turkiston ruhi". – Toshkent: "Sharq" nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi Bosh tahririyati, 2013.*
6. *Jaloliddin Rumiy "Ichingdagi ichingdadir". – Toshkent: "Yozuvchi" nashriyoti, 1997.*